

I fädrens spår

I början av september inbjöd Sollerö Hushållningsgille intresserade att delta i den traditionella höstutflykten. Deltagarna, ett trettiotal, bjöds under hela dagen på ett strålande väder. Denna lördag i september var en av de alltför få soldagarna under 1998.

Både gammal och ung finner nöje i att delta. Den här gången utgjorde bl.a. Lill Anna Bälter, Smass Anders och Glad Erik exempel på personer med egna erfarenheter från fäbodlivet. Vi har nästan varje år deltagare som är över eller strax under 80 år.

En vanlig syn i våra gamla fäbodar i dag. Bild från Ölands fäbod.

Foto: Erik Pettersson

Öland

Vårt första mål var långfäboden Öland, som ligger ca 2 km söderut från sjön Säxen. På vägen dit passerades bl.a. Lindan och Seli. Fäboden är belägen på en liten fast upphöjning där landskapet runt omkring till stor del utgörs av myrmarker. Öland grundades 1876 av 12 hushåll från Norra Läbergs fäbod. Området omkring Öland utgjorde en del av Läbergs betesmarker och avståndet däremellan är ganska långt. Förmodligen ansågs en nyetablering som en klar förbättring för vallningen. Man byggde fyra stugor och sex fähus. Vart och ett av hushållen odlade upp sin egen linda, 6 m bred och 70 m lång. Spår efter dessa 12 lindor kan ses än i dag. Inga byggnader finns kvar, endast rester av en lada återstår. Den sista stugan som brukades var Nishansstugan. En nyanlagd skogsbilväg slutar ca 300 m västerut från tälkten.

Säxa

Efter återsamling vid bilarna ställdes färden till Södra Säxa. Vi avnjöt där vårt medtagna fika i solskenet framför Sejja Poutamos stuga, den enda som finns kvar i S. Säxa. Sejja visade oss runt var olika husgrunder finns. Vi kunde också provsmaka Södra Säxas källvatten.

Håll Nils Matsson visar "rogardskavlan" för N:a Säxa. Kaveln visar stängsel-skyldigheten för delägarna. Intresserade åskådare är fr.v. Alice Danielsson, Sara Wik- Uddenberg, Karin Land och Sune Jerkgård.

I Gruddeboken återges en berättelse som visar att fåbodbruket inte alltid fortlöpte helt smärtfritt. I början av 1700-talet fanns i Säxa bl.a. fyra delägare vars arvingar senare bodde i Morabyarna Utmeland och Vinäs. I mitten av 1700-talet var de arvingar som tog aktiv del i fåbodlaget så talrika att Säckas övriga fåbodelägare kände sig "hotade". Häradsrätten avgjorde tvisten 7/12 1750 efter utredning att "de skulle okvalt få förbliva och njuta alla de förmåner som deras förfäder åtnjutit och behövde, allenast de hädanefter ej något mera vidgade sig, så att därest de ej hade mera än 40 kor tillsammans och allenast var vid fåbodarne 4 hästar över sommaren". För fastställande av koantalet låg hävden till grund ty det kunde bevisas att de fyra stamgårdarna hade var sitt fåhus rymmande vardera 10 kreatur. Även inom andra fåbodlag eller mellan olika fåbodlag förekom tvister som endast kunde lösas med hjälp av Häradsrätten.

Strax norrut från Södra Säxa återfinns platsen för Norra Säxa. Säxa anlades ursprungligen som hemfåbod men övergick senare att användas som långfåbod. Vi samlades där Böldstugan tidigare fanns, alldeles intill vägen till Vimo. Böldstugan revs för några få år sedan, Lennart Hanses och Dunder Artur berättade om de olika husens placering och var fåbodens källa är belägen. 1672 hade N. Säxa endast två delägare. Man buförde hit stax före eller strax efter midsommar.

En inhuggning i en råsten på gränsen mellan Sollerön och Mora socknar, söder om Siljansfors

Vid storskiftet på 1840-talet hade 17 fastigheter del i Norra Säxa varav 7 med byggnader. Delägarna kom från olika byar, 8 fastigheter från Utanmyra, 4 från Bengtsarvet, 2 från Bodarna 2 från Gruddbo och 1 från Häradsarvet.

Södra Säxa var uppdelat på 16 fastigheter varav 7 med byggnader. 4 kom från Utanmyra, 1 från Gruddbo, 2 från Bodarna, 5 från Häradsarvet och 3 från Rothagen. En fastighet, Litt F var gemensam för Gruddbo 2:1 och Bodarna 28:1. Byggnaderna var gemensamma för flera familjer, vilket var vanligt i långfäbodarna.

Rådlösa

Från Säxa fortsatte vi till Rådlösa, beläget ca 2 km söder om Siljansfors. Där fanns kvar en fallfärdig under senare tid i resvirke uppförd stuga. Rådlösa var till omfattningen en av de mindre fäbodarna, som etablerades under 1860-talet av några män från Ryssa fäbod. En traktorväg passerar något hundratal meter vid sidan av stugan.

N. Hållen

Guidade av Smass Anders (Dunder Anders Matsson) Utanmyra, besökte vi därefter norra Hållens fäbodställe, beläget ca 7 km. sydväst om Ryssa. Det bildade en knutpunkt för bufförsvägarna från Gesunda, Ryssa, Siljansfors, Rådlösa och Södra Hållen. Det inhägnade området var solfjädersformat och åkrarna bredde ut sig mot norr nedanför sluttningen in i en löväng. Söder om inhägnaden bredde barrskogen ut sig. Vid seklets början, (1920-talet) fanns här sex fäbodgårdar. 7 fähus låg i oregelbunden halvcirkel med gemensam kreatursfälla vettande mot bufförsvägen. I en inre rad låg stugorna och häremellan strödda härbren och lador samt ett stall. En stuga finns kvar än i dag, Lärkastugan med tillbyggt stall, belägen längst österut i fäboden. Dunder Anders Matssons mor, Lärka Anna, kom genom gifte att bosätta sig i Utanmyra. Stugan har under senare tid varit förläggingsplats när skogsarbetarna låg kvar i skogen under vintern. De under senare år utförda skogsavverkningarna i anslutning till vallen får utgöra exempel på brist på hänsynstagande till denna kulturhistoriskt värdefulla miljö. I omgivningarna som är tämligen bördiga, finns även en grop där malmbrytning förekommit.

Till skillnad från vallningen i långfäbodarna ombesörjdes vallningen i åkerfäbodarna, där Norra Hållen utgör ett exempel, av familjemedlemmar. Denna typ av västerut liggande åkerfäbod kallades även hemfäbod. Under viss tid av sommarhalvåret var hela familjen samlad i åkerfäbodarna. Höstflyttningen till åkerfäbodarna för konsumtion av bärgad gröda och insamlat foder är fast fixerad i seden. Hela familjen hade sitt huvudkvarter i åkerfäbodarna under sammanlagt omkring 6 månader. De övriga månaderna vistades man hemma på Sollerön.

Lärkagården. Denna fina byggnad, är den enda som finns kvar i Norra Hållens fäbod

Före 1870 hade Storlavasfolket fäbodställe i Norra Hållen. Man sålde hela hemmanet, ett av de största i socknen och emigrerade till Amerika i slutet av 1860-talet. Stugan från Utanmyra finns nu uppsatt på Hembygdsgården. Storlavasfolket hade även fäbod i Gesunda, strax söder om affären. Långfäbodarna fanns i Gäddtjärnsbergs fäbodställe. Jag skall försöka belysa hur året kunde te sig för familjen.

I månadsskiftet april-maj flyttar, buför, Storlavasfamiljen med kreatur från Utanmyra till Gesunda. Vanligtvis ligger isen stark, i annat fall sker flyttningen med sturbåtar för kreaturen och andra båtar för familjemedlemmar. En mindre del foder finns kvar till djuren från föregående år. Betesgång och vallning börjar senare. Manfolket fiskar vid sidan av andra sysslor och kvinnorna sköter hushållssysslorna, som att väva, sy kläder, karda och spinna. Man hjälps åt med förberedelserna för vårbruket. Omkring 12 maj: Några familjemedlemmar far till Norra Hållen för vårarbete och sådd, vedhuggning, bak och iordningställande till familjens ankomst vid midsommartid.

Runt 19 maj sker sådden i Gesunda. Karlarna drar not. Fisk är en mycket viktig del av födan. Tid avsätts för sågning i strömsågarna. Vallningen inleds och familjemedlemmarna turas om att delta.

24 maj: De flesta familjemedlemmarna återvänder till Utanmyra för vårbruk och sådd. Hästen får följa med i "sturbåtn" och geten (för att få mjölk) i lillbåten. Kvinnor och barn stannar i Gesunda.

6 juni: De flesta återvänder till Gesunda. Männerna kan ibland stanna kvar på ön för exempelvis nyodling. Hästen följs till långfäboden på sommarbete. Från vårbruket i Utanmyra överbliven säd medtages till åkerfäboden och mals i kvarn som man har andel i eller mäلتas och bryggs till dricka. Kvinnorna bakar tunnbröd och buförsbullar till den kommande flytten till Norra Hällen, som infaller vid midsommartid. Flyttningen sker samtidigt för hela fäbodlaget. Hela familjen återsamlas då i Norra Hällen. Karlarna har kommit några dagar före de andra medförande bl.a. proviant. De ser efter gårdesgårdar, lagar broar m.m. Dessa sysslor organiseras av en av fäbodlaget vald byfjärdingsman. Denne kallar till fäbodstämma, för arbetsbok, håller gårdsgårdssyn och i samband härmed justeras rogardskaveln. Fäboddelägare skall utföra arbete för gemensamma angelägenheter grundat på storleken i innehav av mark. Före storskiftet, som avslutades i mitten på 1800-talet, låg koantalet till grund för plikten att utföra sysslor för gemensamma angelägenheter. Lön till byfjärdingsmannen erlades i proportion till familjens koantal.

Stuggolvet skuras och på midsommarafton kläs stugan med grönt. Fähuset görs i ordning Korna vallas men "stillas" (utfodras) morgon och kväll med repat löv, rivet gräs som blandas med halm jämte ljummet vatten och litet salt. Sedan "lövdagen" pålysts skickas någon eller några till Sollerön för lövtäkt, i allmänhet kvinnogöra. I slutet av månaden är någon av männen på ön och sysslar med nyodling, husreparation, husbygge, fiske m.m. Ibland kan karlarna kola en mila i skogen.

Omkring 9-10 juli drar männen till täktfäboden- långfäboden. De slår täkten, iordningställer ved, lagar hägnader, ser till flässtigar, lagar broar, tar näver, fiskar m.m.. Den för långfäbodlagets gemensamma buförsdagen, i mitten av juli, pålyses i kyrkan. Det blev då tillåtet för Storlavasfolket att buföra till Gäddtjärnberg med inhyrd vallkulla. Den samlade familjen vistas inte i långfäboden utan utför slätter i Norra Hällen och i Gesunda.

I slutet av juli vidtar slätter och hackslog på Sollerön. Under de ca 5 veckor som vallningen pågår i långfäboden, händer, speciellt om familjen är barnrik, att en ko eller ibland en get, får följa familjen för att ge mjölk.

Första veckan i augusti börjar arbetet med att ta in höet från hässjorna i Gesunda, man slår småslog, äng och myrslätter (alltså slätter på icke odlad mark). Nästa vecka hem till Utanmyra för skörd av lin och råg samt lövtäkt.

18 augusti: Familjen flyttar till Gesunda. De sysslar med lövtäkt och påbörjar skördar. Kvinnorna bakar buförsbullar.

19 augusti: Så många som möjligt av Storlavasfolkets medlemmar går till långfäboden, en sträcka på ett par mil, för att plocka mossor, ställa i ordning mejeriprodukterna, skura och ställa i ordning stugan för nästkommande sommar och "löta tåkten", då djuren får beta inne på vallen.

20 augusti: Buföring till Gesunda, som tar två dagar i anspråk. Vårsåden skäres och fåren klipplas.

24 augusti: Hela familjen flyttar till Norra Hållen, där såden skäres. Husmodern, barnen och kreaturen stannar, de övriga beger sig till Sollerön för skördearbete m.m.

10 sept: De beger sig från Sollerön till Gesunda för att bl.a. ta av potatisblasten, en del går till Hållen för att ta upp potatis, plöja, ta in säd m.m.

13 sept: Hela familjen med kreatur flyttar till Gesunda. Man tar upp potatis, tröskor, plöjer m.m. Under andra hälften av september flyttar Storlavasfolket med kreatur hem till Utanmyra. De tröskor och plöjer, torkar säd för malning och bak, tar upp potatisen. Höstslakten klaras av. Barnen går i skolan. Höstfiske med bl.a. ryssingfiske i Ryssån. Vid månadsskiftet oktober-november slutar skolan varefter familj och kreatur flyttar till sin gård i Gesunda. Denna fäbodgård är till storlek och vad avser inventarier tämligen lik den i Utanmyra. Under vistelsen där går ett par personer till Hållen för att slagtröska såden. Strax före jul återvänder Lavasfolket hem till Sollerön. Efter nyår återupptar barnen sin skolgång. Mångahanda sysslor vidtar sedan fram till våren, då man ånyo är redo att buföra. Ett år är inrutat och späckat med flytt dagar och många dagar med vandringar och säkerligen ofta fyllda med både glädje och vedermödor. Möjlighet till avvikelse från kollektivet var ej speciellt stort. Fäbodväsendet och fäbodlivet, som ofta inramas av ett positivt och romantiskt skimmer hade säkerligen också en baksida.

En intressant iakttagelse från Norra Hållen är att dricksvattnet inte fanns i direkt anslutning till fäboden utan fick bäras eller köras ett par hundra meter. Sista tiden när Norra hållens fäbod var i bruk fick kreaturen gå på skogsbyte utan medföljande vallkulla. I äldre tider var det alltid obligatoriskt med vallkulla.

S. Hållen

Dagen avslutades med ett kortare besök i det närbelägna Södra Hållen. Där står idag en under senare tid uppförd stuga, som använts vid skogsarbete. Dessutom finns rester kvar efter enstaka timmerstommar. Södra Hållen är grundad 1706 av Amus Nils och Amus Anders Andersson samt Lavas Lars Larsson. På samma plats grundades långt tidigare en långfäbod som kallades Rullhållen. Rullhållen togs ur bruk. Efter tvistigheter med Norra Hållens, Bosbergs och Rosbergs fäbodelägare om lötesrätten återuppstod fäboden

1706. Man kunde styrka att förfäder ägt och brukat fåbod där. Vallen ligger i en västerslutning med en mindre bäck nedanför. Där står idag även en präktig stortall.

Under gemytliga former avnjöts det som återstod av den medhavda matsäcken. Samtalsämnet var naturligtvis bl.a. äldre tiders fåbodbruk.

Sollerö Hushållningssällskapet önskar på återseende kommande höst, då turen är kommen till ett antal åkerfåboddar.

Mats Wik

Källor: Gruddboboken